

Słapek, Dariusz

"Munus, ludus" czy "spectaculum gladiatorum"? : terminologia igrzysk gladiatorских schyłku republiki rzymskiej

---

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia 27 (254), 59-66

1992

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

DARIUSZ SŁAPEK

Munus, ludus czy spectaculum gladiatorum?

Terminologia igrzysk gladiatorских schyłku republiki rzymskiej

Cały problem wydaje się na pozór dość błahy. Jego zasygnalizowaniem mogą być choćby dwie znane — symboliczne wręcz — opinie: „populum Romanum duabus praecipue rebus, annona et spectaculis teneri” oraz „duas tantum res anxius optat, panem et circenses”¹. Obie stanowią podstawę do oczywistych i jednoznacznych wniosków dotyczących roli i znaczenia igrzysk w świecie rzymskim. Obie, choć niemal identyczne w szerokim kontekście, różnią się jednak formą i zastosowaną terminologią. Nie sama jednak różnica w nazewnictwie zastanawia. Bardziej chyba zadziwia fakt, że w żadnym z cytowanych fragmentów nie pojawił się termin *ludi*, który przecież w sposób zdecydowany dominuje w źródłach literackich przy określaniu rzymskich igrzysk i widowisk.

Zakres znaczeniowy *ludi* jest bardzo szeroki i zgodzić się wypada z opinią, że metody jego wykorzystania dotyczyły różnych sfer religii i kultury rzymskiej. W zależności bowiem od charakteru, przeznaczenia, miejsca i czasu ich prezentacji wyróżnić można wiele rodzajów czy kategorii igrzysk. Elementem niezwykle silnie spajającym *ludi*, ich złożoność, bogactwo i różnorodność, był wyraźnie eksponowany charakter religijny, związany niewątpliwie z ich pochodzeniem². Biorąc pod uwagę to właśnie genetyczne spoiwo część składową *ludi*, w szerokim znaczeniu tego terminu, stanowiły także *ludi funebres* jako specyficzna forma

---

¹ Fronto, *Principia historiae* V, 11; Iuvenalis, *Satirae* X, 75.

² Dyskusję na temat znaczenia *ludi* przedstawiła E. Piccaluga, *Elementi spettacoli nei rituali festivi romani*, Quaderni di SMSR II, Roma 1965. Patrz także: D. P. Harmon, *The Religion Significance of Games in the Roman Age*, [w:] W. J. Raschke, *The Archaeology of the Olympics and Other Festivals in Antiquity*, London 1988, s. 236—250; A. Piganiol, *Recherches sur les jeux romaines. Notès d'archéologie et l'histoire religieuse*, Paris 1983, s. 144 i n.; D. P. Harmon, *The Public Festivals of Rome*, ANRW II, 16, 2, s. 1440—1468; H. H. Scullard, *Festivals and Ceremonies of the Roman Republic*, London 1985, s. 39; G. Lafaye, *Gladiator*, DAGR II, 2, s. 1564; K. Hopkins, *Death and Renewal. Sociological Studies in Roman History*, Cambridge 1983, s. 12—14.

igrzysk o charakterze prywatnym³. Z igrzyskami pogrzebowymi bardzo ściśle związane jest pojęcie *munus*, *munera*. W szczególnym sensie termin ten oznaczał obowiązek, dług, powinność wobec zmarłego przejawiającą się najczęściej w organizowaniu walk gladiatorских: „*munus dictum est ab officio, quoniam officium etiam muneris nomen est. Officium autem mortuis hoc spectaculo facere se veteres arbitrabantur, posteaquam illud humaniore atrocitate temperaverunt*”⁴. Wzajemne relacje między terminami *munera* i *ludi* nie są jednoznaczne i wzbudzają pewne kontrowersje. Fakt, że w końcu II wieku p.n.e. walki gladiatorów weszły w skład igrzysk publicznych, nie zmienił najwidoczniej istniejącej do wówczas terminologii, gdyż — jak twierdzi L. Robert — „*les ludi et les munera ne sont jamais confoundus*”. Opinię tę w sposób jeszcze bardziej arbitralny potwierdził O. Hirschfeld⁵. Nie zawsze bowiem starano się w sposób racjonalny argumentować zajęte stanowisko lub nawet wyjaśnić, dlaczego sami Rzymianie przestrzegali zasady rozdzielania terminów *ludi* i *munera*.

Wydaje się, że istota zagadnienia leży w dość wyjątkowym — relatywnie — charakterze, genezie i początkowym okresie rozwoju instytucji walk gladiatorских. Przede wszystkim były one swego rodzaju importem kulturowym, zwyczajem przeniesionym na grunt rzymski przez niemal jednorazowy akt⁶. W świadomości Rzymian nadzwyczaj dobrze zachowały się informacje o ich początkach; ściśle określano ich

³ D. P. Harmon, *The Family Festivals of Rome*, ANRW II, 16, 2, s. 1600—1601; R. Auguet, *Cruelty and Civilisation: The Roman Games*, London 1972, s. 24—25; K. Hopkins, op. cit., s. 12, określa je mianem *obligatory shows*.

⁴ Tertullianus, *De spectaculis* 12; o znaczeniu terminu *munus* patrz: A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire de mots*, Paris 1959, s. 422; A. Forcellini, *Lexicon totius latinitatis*, t. 4, Prati 1868, s. 201; L. Friedländer, *Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms in der Zeit von August bis zum Ausgang der Antonine*, t. 2, Leipzig 1920, s. 50; G. Ville, *La gladiature en Occident des Origines à la mort de Domitian*, Rome 1981, s. 75—77; R. Kamienik, *Igrzyska gladiatorские na pogrzebie Kriksosa. Przyczynek do powstania Spartakusa*, Eos LXIV, 1976, s. 83—88; R. Auguet, op. cit., s. 19—21; H. H. Scullard, op. cit., s. 41; M. Grant, *Gladiatorzy*, Wrocław 1980, s. 16—19; G. Lafaye, op. cit., s. 1564; E. Cug, *Funus*, DAGR II, 2, s. 1401.

⁵ L. Robert, *Les gladiateurs dans l'Orient grec*, Paris 1940, s. 268, 275; O. Hirschfeld, *Die Kaiserlichen Verwaltungsbeamten*, wyd. 2, Berlin 1905, s. 285: „die strenge Scheidung der römischen Schauspiele in zwei Gattungen, der *ludi*, d.h. der scenischen und circensischen Spiele einerseits, der *munera* d.h. der Gladiatorenspiele zu denen sich dann die Tierhetzen gesellen, andererseits, ist in der Zeit der Republik wie in der Kaiserzeit aufrechterhalten worden”. Opinię tę podziela także V. Olivova, *Sports and Games in the Ancient World*, London 1984, s. 171; M. Grant, op. cit., s. 18.

⁶ R. Auguet, op. cit., s. 23, ryzykuje nawet twierdzenie, że wszystkie rzymskie ceremonie dotyczące świata zmarłych były zapożyczone. Ów rzymski amalgamat obcych wierzeń miał jakoby wpływać na to, że były one jaśniejsze i bardziej zrozumiałe.

datę i okoliczności. Mimo niewątpliwych zmian, którym ulegały igrzyska gladiatorskie, o ich genezie w sposób przekonywający pisali jeszcze autorzy chrześcijańscy⁷. Wczesne walki gladiatorów odbywały się niemal wyłącznie w ramach uroczystości pogrzebowych i długo była żywa świadomość tego związku⁸. Igrzyska gladiatorskie pojawiły się bowiem w Rzymie stosunkowo wcześnie. W jakiś sposób stanowiło to także o ich fenomenie. Wiadomo bowiem, że Rzymianie u schyłku republiki i we wczesnym cesarstwie w niewielkim stopniu rozumieli znaczenie wielu tych swoich uroczystości i ceremonii religijnych, które genezą sięgały wczesnego okresu historii miasta. Na tle tej niepewności i zagadkowości, dotyczącej zwłaszcza uroczystości z igrzyskami, wiedza ich o pierwotnym charakterze walk gladiatorskich była znaczna.

Specyfika *munera* brała się także z nieco innej drogi rozwoju. Począwszy bowiem od 105 roku p.n.e., jak się wydaje, organizowane dotąd jedynie indywidualnie igrzyska gladiatorskie zostały włączone do oficjalnych widowisk⁹. Bynajmniej nie oznaczało to, przynajmniej aż do pojawienia się możliwych prawnych regulacji, pozbawienia obywateli możliwości ich urządzania w charakterze igrzysk pogrzebowych. Rozwój tych igrzysk poszedł zatem jakby dwutorowo. Stanowiły one bowiem część igrzysk publicznych, nie tracąc jednocześnie charakteru widowisk prywatnych. Ta pewna utrata przez państwo kontroli nad wydawaniem walk gladiatorskich doprowadziła do dość szybkiego ich przekształcenia w istotny instrument kampanii propagandowej i politycznej gry wyborczej¹⁰. Specyfika walk gladiatorskich wynikała wreszcie z faktu, że jedynie na forum lub w amfiteatrze ofiara miała jak najbardziej fizyczny, krwawy charakter, i to w okresie, gdy ofiary z ludzi składane przy innych okazjach należały już do przeszłości¹¹. Istnieją zatem poważne podstawy, aby *ludi*, szczególnie teatralne i cyrkowe, traktować inaczej niż *munera* i w konsekwencji rozdzielać oba te terminy.

Tego rodzaju konstatacja bliska jest jednak próbie tworzenia pew-

⁷ Livius, *Epitomae* 16; Valerius Maximus, IV, 63; Athenaios, IV, 153. Szerzej o stosunku pisarzy chrześcijańskich do igrzysk patrz: *Chrześcijanie a życie publiczne Cesarstwa Rzymskiego III—IV wieku*, pod red. J. Śrutwy, Lublin 1988, s. 122—199.

⁸ G. Ville, op. cit., s. 42—51; L. Friedländer, op. cit., s. 51; G. Wissowa, *Religion und Kultus der Römer*, München 1912, s. 466; patrz też np.: Seneca, *De brevitate vitae* XX, 5; Suetonius, *Tiberius* 37.

⁹ Więcej na temat okoliczności i znaczenia tego wydarzenia: E. Baltrusch, *Die Verstaatlichung der Gladiatorenspiele*, Hermes CXVI, 1988, s. 324—337.

¹⁰ R. Auguet, op. cit., s. 23—26; G. Ville, op. cit., s. 59—93 (podaje szereg konkretnych przykładów); K. Hopkins, op. cit., s. 14—20; R. Kamienik, *Gladiatorzy i igrzyska gladiatorskie w ostatnim wieku republiki rzymskiej*, Rocznik Lubelski XXIII/XXIV, 1981—1982, s. 7—22.

¹¹ M. Jaczynowska, *Religie świata rzymskiego*, Warszawa 1987, s. 54—55; V. Groh, *Sacrifici umani nell'antica religione romana*, Athenaeum XI, 1933, s. 240—249.

nego rodzaju definicji, a w każdym razie nie wychodzi poza bardzo statyczne ujęcie problemu. W kontekście zaznaczonych wyżej przemian walk gladiatorских, występujących z największym natężeniem w okresie schyłku republiki, stwierdzenie takie może budzić wątpliwości. Zarzykować należy nawet opinię, wychodząc z założenia o ostatecznym ukształtowaniu instytucji walk gladiatorских w końcu republiki, że wszystko, co ulegało przemianom, w dalszym okresie rozpatrywać można głównie w wymiarze ilościowym a nie jakościowym. Inaczej mówiąc, genezę każdego niemal zjawiska związanego z igrzyskami gladiatorскими a typowego dla epoki cesarstwa łatwo znaleźć w czasach Cyncerona i Cezara. Źródła literackie z okresu cesarstwa dają np. podstawy do twierdzenia, że terminologia, „słownik igrzysk” uległ pewnym przemianom. Oczywiście, podaje to w wątpliwość opinie Roberta i Hirschfelda. Wiadoczną jest bowiem coraz większa obecność terminu *spectaculum* na określenie wszystkich rodzajów widowisk rzymskich i, co za tym idzie, relatywnie radsze wykorzystywanie w tym celu zwrotu *ludi*¹². Dość częste było także stosowanie słowa *spectaculum* w stosunku do igrzysk gladiatorских kosztem terminu *munus*¹³. Wydaje się, iż korzenie tego zjawiska sięgają schyłku republiki. Można postawić tezę, że nawet jeśli ewolucja charakteru i roli igrzysk gladiatorских nie wywołała wówczas przemian w sferze terminologii, to zaczęły pojawiać się wtedy pierwsze odstępstwa od przyjętych zasad nazewnictwa. Jeśli nawet były to tylko wyjątki, to i tak potrzebna jest próba ich racjonalnego wyjaśnienia.

Narzędziem, za pomocą którego M. Tulliusz Cynceron najczęściej poruszał się w świecie igrzysk rzymskich, był termin *ludi*. Stosunkowo rzadko jednak mówca precyzował to szerokie pojęcie, igrzyska nie zawsze były przecież głównym przedmiotem jego zainteresowań. Istnieją jednak wzmianki, w których „identyfikacja” igrzysk dzięki podaniu imienia edytora, bądź ich nazwy, jest prosta¹⁴. Czasem pod terminem *ludi*

¹² Suetonius, *Caesar* 31: *spectaculo publico*; 26: *omnia spectacula*; 39; *Augustus* 43; 45; 31: *publico spectaculo*; *Tiberius* 47; *Caligula* 18, 20; *Claudius* 12; 13; 28; *Nero* 12; *Augustus* 14: *spectaculum ludorum*; Seneca, *De brevitae vitae* XVI 3; 6; *Epistulae* VII, 3; LXXX 2; Tacitus, *Annales* XIV, 20; Plinius, *Historia Naturalis* XXXVI, 17.

¹³ Livius, XXXIX, 42, 9: *spectaculum gladiatorium*; XXXVIII, 21: *gladiatorum spectaculum*; IX, 40; Tacitus, *Ann.* XII, 56: *spectaculum gladiatorum*; XIII, 31; XIV, 17; XV, 32; Suetonius, *Caligula* 27; 35; *Claudius* 21; 34; *Domitianus* 4; *Titus* 9; Seneca, *Ep.* LXX, 20; Plinius, *N. H.* II, 26; VIII, 54. Patrz też: G. Lafaye, op. cit., s. 1564.

¹⁴ Cicero, *Pro Sestio* 124; 116; *Pro Murena* 19, 40; *Epistulae ad familiares* 10, 32, 2; *ad Atticum* 15, 29, 1, 2; *Philippicae* II, 110; *der republica* II. 36, 20; z imieniem edytora: *ad Att.* 13, 45, 1, 4; 13, 45, 2, 5; 2, 19, 3, 3; 16, 4, 1, 5; 16, 5, 1, 5; *Verr. a. pr.* 31; *de divinatione* I, 55; *Phil* I, 15; II, 31; *de legibus* II, 38; *Tusculanarum disputationum* II, 62; *Pro A. Cluentio* 27; *de haruspicum responso* 12; *In Pisonem* 8; *Verr.* IV, 33; *ad familiares* 5, 12, 8, 20; 7, 1, 6, 4; 7, 1, 3, 9; *Pro Sestio* 120.

kryją się u Cyncerona wszystkie rodzaje igrzysk rzymskich: „Vos vero, Quirites, si me audire vultis, retinete istam possessionem gratiae, libertatis, suffragiorum, dignitatis, urbis, fori, ludorum, festorum dierum”¹⁵. Mówca dostrzegął jednak między nimi pewne różnice: „Iam ludi publici, quoniam sunt cavea circoque divisi [...] ludis publicis, quod sine curriculo et sine certatione...”¹⁶. Na tym tle zrozumiałe wydaje się oddzielanie *ludi* od *munera* w zwrotach „ludis et gladiatoribus”, „ludorum, gladiatorum, conviciorum”; „theatro et spectaculis [...] nam gladiatoribus”¹⁷.

Sam termin *munus* pojawia się najczęściej w kontekście jego związków z urzędem edyla: „Quamquam enim Lamia summa splendore, summa gratia est magnificentissimo munere aedilicio”; „Is magnificentissimo munere aedilitatis perfunctus petit praeturam”; „munus aedilitatis”; „Itaque et P. Crassus [...] tum copiis functus est aedilicio maximo munera”; „unum gladiatorem dare et totam aedilitatem in munus transtulisse”¹⁸. To zestawienie, biorąc pod uwagę szeroki sens słowa *munera* i zakres kompetencji edylów, wkraczający także w sferę igrzysk, oczywiście nie dziwi. W podobnym kontekście występuje jednak także termin *ludi*: „aediles quicumque erunt, iidem mihi sunt ludi parati”; „suntque aediles curatores urbis, annonae, ludorumque solemnium”¹⁹. Cynceron wspominając igrzyska wydane za jego edylatu używał terminu *ludi*, choć, posługując się pewną przenośnią, stwierdził także: „hoc munus aedilitatis meae populo Romano amplissimum pulcherrimumque polliceor”²⁰. Nie każdy edylat musiał być zatem „przyozdobiony” walkami gladiatorów, i to nawet wówczas, gdy pojawia się w związku z nim termin *munera*. Ma rację G. Ville twierdząc, że *munus*, w sensie szczególnym, oznaczało generalnie widowisko i dopiero gdy pojawia się przy nim *gladiatorum, gladiatorium* można mieć pewność, że chodzi właśnie o igrzyska gladiatorskie²¹. Nie należy zapominać także, iż *munera* związane z uroczystościami pogrzebowymi obejmować mogły również różnego rodzaju

¹⁵ Cicero, *de lege agraria* II, 71; patrz też: *Murena* 40; 41; *Verr. a. pr.* 54; *Pro Cn. Plancio* 66; *Com. pet.* 50; M. Clavel-Leveque, *L'espace des jeux dans le monde romain: hegemonie, symbolique et pratique sociale*, ANRW II, 16, 3, s. 2412.

¹⁶ Cicero, *de legibus* II, 38.

¹⁷ Cicero, *ad Att.* 1, 16, 11, 12; *Murena* 37; *ad Att.* 2, 19, 3, 2.

¹⁸ Cicero, *ad fam.* 11, 16, 3, 3; 11, 17, 1, 3; *Verr. a. pr.* 36; *de officiis* II, 57; *Sest.* 135; patrz także: *de domo sua* 111; *Verr.* I, 14; *ad fam.* 2, 6, 3, 12; *Murena* 37; 53.

¹⁹ Cicero, *Planc.* 13, 4; *de leg.* 3, 7; *Sest.* 118; *Planc.* 83.

²⁰ Cicero, *Verr. a. pr.* 36; *Murena* 19, 40; *Off.* II, 57; *Verr.* 36.

²¹ G. Ville, *op. cit.*, s. 75–76; *munera* w charakterze ogólnym, widowiska: Cicero, *ad Att.* 4, 4a, 2, 5; *pro M. Marcello* 28; *ad fam.* 2, 3, 1, 1; *Off.* II, 53, 57, 56; *har. resp.* 56; patrz też: A. Ernout, A. Meillet, *op. cit.*, s. 422.

rozdawnictwa, uczy, a nawet przedstawienia teatralne²². Nie dziwi zatem stosowanie przez Cyncerona terminu *ludi* w związku z igrzyskami o charakterze pogrzebowym: „sine cantu atque ludi, sine exequiis [...] sine funere”; „Reliqua sunt in more: funus ut indicatur, si quid ludorum, dominusque funeris utatur accenso atque lictoribus”²³. Terminy *ludi* i *munera* mimo wszystko stały się jakby nieco bliższe sobie... Problem staje się jednak znacznie bardziej ciekawy dzięki relacji Cyncerona dotyczącej uhonorowania przez senat pamięci zmarłego Serwiusza Sulpicjusza Rufusa: „cum talis vir ob rem publicam in legatione mortem obierit, senatui placere Ser. Sulpicio statuam pedestrem aeneam in rostris ex huius ordinis sententia statui, circumque eam statuam locum ludis gladiatoribusque liberos posterosque eius quoquo versus pedes quinque habere”. W innym miejscu Cynceron dokonał oceny politycznego znaczenia widowisk w słowach: „significari [...] populi Romani iudicium [...] potest [...] ludorum gladiatorumque consessu”. Interesująca jest także informacja o tragicznym losie niejakiego Fadiusza w Gades: „Gladiatoribus autem Fadium quendam, militem Pompeianum, quia cum depressus in ludum [wyróżn. — D.S.] bis gratis depugnasset...”²⁴. Być może, o owej specyfice nazewnictwa zadecydowały wyjątkowe okoliczności przedstawionych wypadków, bądź odmienne kryteria oceny charakteru tych walk gladiatorских. Mówca patrzył na nie z punktu widzenia ich roli politycznej, a więc na podobnej zasadzie, jak oceniał także inne *ludi*. W przypadku Fadiusza mógł zadecydować fakt, że na arenie walczył wolny człowiek, a nie — jak w klasycznych pojedynkach — niewolnik²⁵. Bardziej prawdopodobne jest jednak, że przytoczone przykłady stanowią dowód na ewolucję charakteru igrzysk. Przystawiając w szybkim tempie wiele elementów widowiskowych nabierały jednocześnie coraz większego znaczenia politycznego i traciły stopniowo swój genetyczny związek z uroczystościami pogrzebowymi. Stawały się one pod tym względem jednymi z wielu igrzysk rzymskich, dla których najpowszechniejszy był termin *ludi* (choć wcale nie znaczy to, że zwrot *ludi* zdominował lub wyparł zupełnie określenie *munera*)²⁶. Zna-

²² H. H. Scullard, op. cit., s. 41; S. Mrozek, *Prywatne rozdawnictwa pieniędzy i żywności w miastach Italii w okresie wczesnego cesarstwa*, Toruń 1972, s. 10; najszerszej o związku walk gladiatorских z teatrem: E. J. Jorry, *Gladiators in the Theatre*, *Classical Quarterly* XXXVI, 1986, s. 537—539.

²³ Cicero, *Pro Milone* 86; *de leg.* II, 61; *ad fam.* 11, 28, 1, 5.

²⁴ Cicero, *Phil.* IX, 8; *Sest.* 106; *ad fam.* 10, 32, 3, 5.

²⁵ W. O. Moeller, *The Riot of Ad. 59 at Pompeii*, *Historia* XIX, 1970, s. 90—91, twierdzi, iż Tacyt (*Ann.* XIV, 17) w znanym fragmencie dotyczącym bitwy między widzami w amfiteatrze wyjątkowo użył na określenie odbywających się wówczas walk gladiatorских zwrotu *gladiatorium spectaculum*, gdyż w pojedynkach na arenie brali bezpośredni udział nie niewolnicy, ale ludzie wolni.

²⁶ Wydaje się, że źródła nie dają, mimo wszystko, podstaw do przyjęcia skrajnego poglądu o całkowitej sekularyzacji tych igrzysk. Opinię o zeświecczeniu igrzysk

cznie groźniejszy pod tym względem stał się dla obu tych określeń termin *spectaculum*. Był on pozbawiony wszelkich konotacji w sferze religijnej²⁷. Cynceron stosował go w odniesieniu do widowisk w cyrku i teatrze, choć niekiedy także w znaczeniu szerszym, obejmującym całość igrzysk rzymskich²⁸. Są jednak również przypadki, w których odnosi się on bezpośrednio do igrzysk gladiatorskich: „*crudele gladiatorum spectaculum* [wyróżn. — D. S.] *et inhumanum*”; „[munus Scipionis] id [...] *spectaculi* genus erat, quod omni frequentia [...] hominum celebratur”²⁹.

Wydaje się, że przytoczone tu argumenty mogą posłużyć jako dowód na to, że wraz ze stopniową zmianą pierwotnego charakteru i roli igrzysk gladiatorskich pewną ewolucję przechodziła również stosowana w odniesieniu do nich terminologia. Zjawisko to dostrzegane jest już w końcu republiki rzymskiej, choć z całą jaskrawością wystąpiło dopiero za cesarstwa. Zaznaczyć jednak należy, że mimo zastępowania niekiedy w szczegółowym sensie *munus*, *munera* przez *ludus*, *ludi gladiatorii*, zjawisko to nigdy nie przybrało charakteru powszechnego i nie doprowadziło do całkowitego wymieszania tych terminów. Coraz częściej jednak na określenie wszystkich rodzajów widowisk rzymskich stosowano zwrot *spectaculum*³⁰.

MUNUS, LUDUS, ODER SPECTACULUM GLADIATORUM?

DIE TERMINOLOGIE DER GLADIATORENKÄMPFE AN DER WENDE DER RÖMISCHEN REPUBLIK

(Zusammenfassung)

Die Terminologie der römischen Spiele spiegelt die subtilen Unterschiede in ihrem Charakter und ihrer Abstammung wieder. Ein Beweis dafür war das Vorhandensein der Termin *ludi* und *munera*, die für die Bezeichnung verschieden-

---

prezentują m.in.: K. Latte, *Römische Religionsgeschichte*, Munich 1960, s. 155; G. Wissowa, op. cit., s. 456. Więcej racji ma chyba R. Auguet, op. cit., s. 28, i G. Ville, op. cit., s. 80, twierdząc, że ich funkcja sakralno-pogrzebowa została jedynie wypaczona przez wykorzystywanie *munera* w walce politycznej.

²⁷ A. Forcellini, op. cit., t. 5, s. 585; Ch. T. Lewis, Ch. Short, *A Latin Dictionary*, Oxford 1962, s. 1737.

²⁸ Cyrk i teatr: Cicero, *ad Att.* 4, 15, 6, 2; 2, 19, 3, 3; *ad Quintum fratrem* 2, 8, 4, 6; *Phil.* I, 15; *Murena* 34, 72; w szerszym znaczeniu: *de finibus bonorum et malorum* V, 48; *Murena* 34, 72.

²⁹ Cicero, *Tusc. disp.* II, 41; *Sest.* 124; patrz też: *Piso* 27; *Phil.* XIII, 40. W wielu wypadkach Cynceron pisząc o walkach gladiatorów rezygnował z terminów: *munus*, *ludus* i *spectaculum*. Patrz: *Sest.* 135; *Vat.* 37; *ad Att.* 13, 37, 4, 1; 2, 1, 1, 1; 2, 11, 1, 7; 2, 19, 3, 2; 2, 1, 5, 18; *Phil.* I, 15. Ze względu na negatywny stosunek Cyncerona do igrzysk spotkać można u niego określenie *consessus*, odnoszące się właśnie do walk gladiatorów: *Sest.* 115; *ad fam.* 16, 20, 5.

³⁰ G. Lafaye, op. cit., s. 1564.

artiger Schauspiele verwandt wurden. Am Ende der Römischen Republik infolge der Änderung des Charakters dieser Gladiatorenspiele wurden sie dem römischen Spiele *ludi* ähnlich (*ludi*). Sie hat zweifellos einen bestimmten Einfluß auf die Auflockerung der Unterschiede zwischen *ludi* und *munera*, obwohl sie nicht zur vollen Nivelation dieser geführt hat. Schon im ersten Jahrhundert v.Chr. wurden die beiden Begriffe langsam aus der Alltagssprache durch den Ausdruck *spectaculum* verdrängt, der keine Verbindungen mit der Religion hatte. Diese Erscheinung trat mit ihrer ganzen Schärfe erst in der Zeit des Kaisertums auf, aber ihre Genese reicht bis zu der Epoche der Römischen Republik.